

ESKİÇAĞDAN CUMHURİYET'E HOMA (GÜMÜŞSU) TARİHİ

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Dr.Süleyman TÜZÜN

GÜMÜŞSU BELEDİYESİ
KÜLTÜR YAYINLARI: 1

**ESKİÇAĞDAN CUMHURİYET'E
HOMA (GÜMÜŞSU) TARİHİ**

Editörler

**Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ
Dr. Süleyman TÜZÜN**

ISBN: 978-605-60552-0-1

İsteme Adresi:

GÜMÜŞSU BELEDİYE BAŞKANLIĞI / GÜMÜŞSU - ÇİVRİL - DENİZLİ

Tel: 0 258 723 60 09 – 723 61 92 Faks: 0 258 723 62 42

e-mail: gümüşsu@bel.tr

Baskı:

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Yeni Çarşamba Pazarı Kompleksi D Blok No:1-9

Davraz Mahallesi / ISPARTA

Tel & Fax: (246) 233 03 74

e-mail: fakultekitabevi@gmail.com

ESKİÇAĞDAN CUMHURİYET'E HOMA (GÜMÜŞSU) TARİHİ

EDİTÖRLER

**Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ
Dr.Süleyman TÜZÜN**

YAZARLAR

**Prof. Dr. Selahittin Özçelik
Doç. Dr. Mustafa Daş
Doç. Dr. Mehmet Yaşar Ertas
Dr. Süleyman Tüzün
Arş. Gör. Özer Küpeli**

**Doç. Dr. Kasım İnce
Doç. Dr. Osman Gümüşcü
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kılıç
Arş. Gör. Yasemin Beyazıt**

**GÜMÜŞSU BELEDİYESİ YAYINLARI
GÜMÜŞSU - 2009**

HURÛFÂT DEFTERLERİNE GÖRE HOMA KAZASI VE VAKIF KURUMLARI (XVIII. VE XIX. YÜZYILLAR)

Yasemin BEYAZIT*

XIII. yüzyıldan itibaren Türk idaresine giren ve bir Türk yerleşimi haline dönüşen Homa ve çevresinin Osmanlı idaresi altındaki serüveni hakkında sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Mustafa Çetin Varlık'ın *Germiyanogulları Tarihi*¹ ve XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı² adlı tezleri, bu çalışmalara bir girizgah oluşturmuş ve devamında Osmanlı klasik dönemindeki Homa, döneminin arşiv kayıtlarına göre incelendiği bir yüksek lisans tezine konu olmuştur.³ Bu çalışma dışında Homa kazasının tarihine ilişkin oldukça sınırlı bilgilere sahibiz. Çalışmamız bu sınırlı bilgilere katkı sağlama amacıyla kaleme alınmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan Hurûfât Defterleri'ndeki verilere dayalı olarak XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın ilk yarısında kazanın idari durumu, vakıf eserleri ve kazada gündelik yaşamın geçtiği mekânlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivinde (VGMA) iki yüz altı adet bulunan hurûfât defterleri, vakıf kurumlarında görev yapan imam, müezzin, mütevellî, müderris, cüzhân, câbi, ferrâş, zaviyedâr gibi görevlilerin atama kayıtlarını içermektedir. Kadiaskerlikler tarafından Rumeli ve Anadolu olmak üzere ayrı ayrı tutulan bu defterlerde kazaların isimleri alfabetik sıraya göre dizilmiş ve vakıflara dair atamalar her bir kazanın altına kaydedilmiştir. Kazaların alfabetik biçimde defterlere kaydedilmesi nedeniyle bu defterlere "hurûfât" adı verilmiştir. Hurûfât defterleri atık ve cedîd olmak üzere iki seri halinde olup atık kayıtlar H. 1086-1103 (1675-1691), cedîdler ise H. 1102-1258 (1690-1840) tarihleri arasındaki tevcihâtı içermektedir.⁴ Bu defter serileri içerisinde Homa'yla ilgili toplam otuz bir defter tespit edilmiştir. Bu defterlerle ilgili ayrıntılı bilgi kazanın idari durumunu ortaya koyması açısından önem arz ettiği için ilgili bölümde zikredilecektir.

* Arş. Gör, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü ybeyazit20@gmail.com.

¹ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

² Mustafa Çetin Varlık, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum 1985.

³ Özer Küpeli, *Tahrir Defterlerine Göre XV. ve XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

⁴ Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", XV. *Türk Tarih Kongresi'nde Tebliğ*, Ankara 2006. Yayınlanmadan önce tebliğinden faydalanmama izin veren Yrd. Doç. Dr. Mustafa Alkan'a teşekkür ederim.

1. Hurûfât Defterleri ve Homa Kazasının İdari Durumu

XIV. yüzyılın başlarında kuruluşunun temelleri atılan Osmanlı Devleti kurumsal açıdan devamlı surette tekâmül içerisinde olmuş ve bir taraftan topraklarını genişletirken bir taraftan da örgütlenmesini geliştirmiş ve değiştirmiştir. XVI. yüzyılda klasik biçimine kavuşan Osmanlı Devleti, askerî ve idarî yönetim açısından sırayla eyalet, sancak ve tımar nahiyelerine ayrılmışken; adî ve idarî yönetim açısından ise kaza ve nahiyelere bölünmüştü.⁵

Germiyan ilinin 1429 yılında Osmanlı egemenliğine girişi ile Osmanlı idari taksimatı uygulanan bölgede Homa, Kütahya sancağına bağlı bir kaza durumundadır. II. Bayezid döneminde(1481-1512) Homa ve Geyikler birlikte bir kaza oluşturmaktaydılar. 978/1571 tarihli tahrir defterine göre de Homa ve Geyikler bu konumlarını sürdürmüşlerdir.⁶ 1587-88 (996) tarihli bir avâriz defterine göre, Homa ve Geyikler ayrı iki kaza olarak örgütlenmişlerdir. Bu durum, XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin, hızlı nüfus artışı, uzun süren savaşlar, mali bunalım, suhte ve celali gruplarının yarattığı isyan dalgası ile sarsılması sonucu, nahiyelerin kaza statüsüne çıkarılma süreci ile bağlantılıdır. Devlet, yaşanan kriz döneminden çıkabilmek için siyasi otoritesini yeniden sağlamlaştırmak istemiştir. Ayrıca kaza esasına göre belirlenen ve nakit olarak tahsil edilen mukâta'a, avâriz ve cizye gelirlerini daha sağlıklı toplayabilmek ve askeri mükellefiyetlerin aksamadan yerine getirilmesini sağlamak için büyük bir alana yayılmış bulunan kaza hudutlarında bulunan nahiyeleri müstakil kaza haline dönüştürmüştür.⁷ Bu sebeple XVI. yüzyılın son çeyreğinde Geyikler müstakil kaza olmuş ve bu idari yapılanma XVIII yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş olmalıdır. Zira, Divân-ı Humayûn Halifelerinden Abdurrahman Nesib Efendi'nin kaleme aldığı ve divândan çıkan emirlerin kaydedildiği 1156-1163/1742-1743 tarihlerini içeren bir yazma eserde yer alan idari teşkilatlanmada Homa ve Geyikler yirmi sekiz kazadan oluşan Kütahya Sancağının ayrı ayrı iki kazası durumundadır.⁸

⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 108-109.

⁶ M.Çetin Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilatında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1986, s. 225-226,236.

⁷ Turan Gökçe, "XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdarî Taksimatında Görülen Kaza Sayısındaki Artışa Dair Bazı Tespitler", *Doğumunun 65.Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan*, Derleyen Prof. Dr. M.Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yay.,s. 264-265.

⁸ Abdurrahman Nesib Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı*, Y 280, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Vr.85.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren seri halinde günümüze ulaşan hurûfât defterlerini incelememiz esnasında bazı defterlerde kazanın Homa Ma'a Geyikler, bazılarında ise Homa ve Geyikler adıyla ayrı ayrı tutulmuş kayıtların bulunduğunu tespit ettik.

Homa'nın müstakil olarak kaydedildiği on bir defter bulunmaktadır:

Sıra No	VGMA Numarası	Kapsadığı Tarihler (H)	Kapsadığı Tarihler (M)	Homa İlgili Kayıt Sayısı
1	1140	1107-1110	1695-1698	21
2	1121	1111-1124	1699-1712	26
3	1119	1135-1137	1722-1724	8
4	1083	1137-1138	1724-1725	8
5	1143	1139	1726	3
6	1139	1140-1142	1727-1729	6
7	1094	1142-1154	1729-1741	19
8	1100	1155-1168	1742-1754	29
9	1090	1168-1174	1754-1760	57
10	1099	1174-1181	1760-1767	8
11	1082	1182-1184	1768-1770	5

Geyikler'in müstakil olarak kayıtlı bulunduğu dokuz defter bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu defterler zikredilmiştir.

Sıra No	VGMA Numarası	Kapsadığı Tarihler (H)	Kapsadığı Tarihler (M)	Geyiklerle İlgili Kayıt Sayısı
1	1134	1103-1127	1691-1715	10
2	1119	1135-1137	1722-1724	1
3	1091	1137-1138	1724-1725	3
4	1128	1139	1726	0
5	1139	1140-1142	1727-1729	1
6	1105	1143-1153	1730-1740	5
7	1104	1159-1168	1746-1754	8
8	1103	1168-1172	1754-1758	17
9	1101	1175-1182	1761-1768	0

Homa Ma'a Geyikler olarak kaydedilmiş defter sayısı ise on üçtür:

Sıra No	VGMA Numarası	Kapsadığı Tarihler (H)	Kapsadığı Tarihler (H)	Homa Ma'a Geyiklerle İlgili Kayıt Sayısı
1	1093	1184-1186	1770-1772	3
2	1084	1186-1188	1772-1774	14
3	1158	1188-1190	1774-1776	25
4	1096	1189-1198	1775-1783	31
5	1095	1199-1203	1784-1788	15
6	548	1203-1207	1788-1792	15
7	565	1211-1216	1796-1801	16
8	539	1216-1222	1801-1807	23
9	567	1223-1226	1808-1811	8
10	568	1227-1235	1812-1819	29
11	542	1238-1244	1822-1828	26
12	543	1245-1250	1829-1834	18
13	1142	1102-1256	1690-1840	8

Yukarıdaki tablolarda zikredilen bu defterler kazanın idari durumunu ortaya koymamız açısından önemlidir. Homa ve Geyikler'in müstakil olarak kaydedildikleri defterlerden Geyikler'in defterleri 1182/1768, Homa'nın ise 1184/1770 tarihiyle sonlanmıştır. Ancak Geyikler'in müstakil olarak yer aldığı son defterin⁹ fihristinde Geyikler mevcut iken ilgili varakda kaza ile ilgili hiçbir kayıt yoktur. Homa'nın müstakil olarak yer aldığı son defterde¹⁰ ise 1173/1759 tarihli Geyiklere ait kayıtların varlığı tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda Geyikler, Homa'ya bağlı bir nahiye olarak zikredilmiştir.¹¹ Bu sebeple Geyikler 1173/1758-1759 yıllarında Homa'ya bağlı bir nahiyeye dönüştürülmüş olmalıdır.¹²

⁹ 1101 numaralı defter.

¹⁰ 1082 numaralı defter.

¹¹ VGMA.HD, 1090, Vr.21.

¹² Üçüncü tabloda on üçüncü sırada 1142 numara ile kayıtlı defter, incelediğimiz diğer defterlerden farklılık arz etmektedir. Defterde, elif harfi ile yazılan kazaların dışında kalan Anadolu cânibi kazaları yer almaktadır. Defterin kapsadığı tarihlerin çok uzun olması (1102-1256) (1691-1840), içerisinde daha çok mahkeme görevlilerine ve esnafa ilişkin atamalarının yer alması ve atamaların çoğunlukla kronolojik olarak kaydedilmemiş olması, burada yer alan

Homa kazası XIX. yüzyılın ortalarında da bir idari değişim geçirmiştir. 1841 yılında Kütahya, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karasi, Karahisar-ı Sahib sancaklarının içerisinde yer aldığı Hüdavendigar vilayetinin oluşturulmasıyla Homa, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı bir kaza olmuştur. 1856/1273 tarihli devlet salnamesinde de Homa Ma'a Geyikler, Hüdavendigar eyaletinin Karahisar-ı Sahib livasının bir kazası durumundadır.¹³ 1864'te Hüdavendigar vilayetinin merkezi Kütahya'dan Bursa'ya nakledilmiş ve vilayet Karasi, Kocaeli, Karahisar-ı Sahib ve Kütahya'dan meydana gelmiştir.¹⁴

2. Homa Kadılığı ve Mahkemesi

Osmanlı kaza örgütlenmesinde kazalar, büyüklük, önem ve gelir kazandırma durumlarına göre mevleviyet kadılıkları ve kaza kadılıkları olmak üzere iki gruba ayrılmıştı.¹⁵ Mevleviyet kadılıkları şeyhülislâmın, kaza kadılıkları ise kadıaskerlerin yetki alanında idi. Balkan yarımadası, Karadeniz'in batı kıyıları, Ege ve Akdeniz adaları Rumeli kadıaskerliğinin; Anadolu, Suriye, Irak, Arap yarımadası ve Mısır, Anadolu Kadıaskerliğinin idaresindeydi. Kaza kadılıkları, Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıftı. Kaza kadılıklarının her bir sınıfı gelir durumuna ve önemine göre de derecelendirmeye tabi tutulmuştu.¹⁶ Klasik dönemde 1513 tarihli Anadolu Kadılıkları defterine göre, Homa yevmî on üç akçelik¹⁷, 1528 tarihli bir deftere göre ise yevmî yirmi beş akçelik bir kazadır.¹⁸ 1530 tarihinde ise kazanın ciheti yirmi akçedir.¹⁹ Klasik sonrası dönemdeki derecelendirme esasına göre ise, Anadolu kadılıkları önem ve gelir getirme durumlarına göre büyükten küçüğe doğru sitte, mûsıla, sâniye, sâlise, râbia, hâmise, sâdise, sâbia, sâmine ve tâsia olmak üzere on rütbe

kayıtların diğer defterlerde de geçmesi, defteri diğer incelediğimiz defterlerden ayıran özellikleridir. Bu sebeplerle kazanın idari durumunu yansıtmaya açısından belirleyici olarak görülmemiştir. Bu defter Tuncer Baykara tarafından bir incelemeye konu olmuştur. Bakınız Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII.Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1990, s. 5-6.

¹³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2000, s.222-224.

¹⁴ M.Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 127-128.

¹⁵ Fahri Unan, "Mevleviyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, s.468.

¹⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s.91.

¹⁷ Turan Gökçe, "Anadolu Vilâyetine Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.IX, İzmir 1994, s.235.

¹⁸ Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları ve Kadıları", *3 Mayıs 1944 50.Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.90.

¹⁹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, *Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid ve Ankara Livaları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s.93.

ayrılmıştı. Kaza kadılıklarının 1254/1838 tarihli bir icmâl kadılıklar defterinde Homa Ma'a Geyikler *salise* rütbesini taşımakta ve kaza kadılıklarının dördüncü derecesinde yer almaktadır. Aynı defterde Denizli ve Karaağac-ı Gölhisar *sitte*, Şeyhlü ise *sâlise* rütbesinde idi.²⁰

Hurûfât defterlerindeki atama kayıtlarının tamamına yakını kazanın kadısı ya da nâibinin arzı üzerine yapılmıştır. Bu durum bize Homa kazasının kimi zaman kadıların bizzat idaresi altında bulunduğunu kimi zaman da kadıların vekilleri olan nâibler tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Zî'lhicce 1148/Nisan-Mayıs 1736 tarihli Şeyh Hoca Abdülazîm zaviyesi için yapılan zaviyedâr ataması, Homa nâibi Osman arziyle yapılırken, Rebîü'l-evvel 1149/Temmuz-Ağustos 1736'da Şeyh Üvek zaviyesine yapılan atama ise Homa kadısı Şeyh Mehmed arziyle yapılmıştı.²¹ Bu durum klasik sonrası dönemin özelliklerinden biri olan vekaleten yönetimin ön planda olduğunun da bir göstergesidir.

Hurûfât defterlerinde, mahkemede çalışan muhızlıların, muhızlıbaşlıların ve kâtiplerin atamaları da yer almaktadır.²² Muhızlılar, kamu suçlarının dışında kalan alacak verecek gibi kişiler arası anlaşmazlıklarda davalıları mahkemeye sevk etme ve kadı hükmünün uygulanmasını sağlayan görevlilerdi. Kâtipler ise mahkemenin yazışmalarını yürütürler²³ ve gerektiğinde kadıya yardımcı olurlardı. Mahkeme görevlileriyle ilgili ilk kayıt Zî'lkâde 1108/Mayıs-Haziran 1697 tarihlidir. Bu tarihte mahkeme kâtibi Seyyid İbrahim görevine tekrar atanmıştır.²⁴

3. Homa Kazasında Vakıf Kurumları

Osmanlı toplumsal ve ekonomik hayatının en önemli kurumlarından birisi şüphesiz vakıflardı. Vakıflar, şehirlerde ve toplumsal hayatın farklı hizmet alanlarında faaliyet göstermekteydiler. Camiler, mescitler, kütüphaneler dini ve kültürel hizmetleri; mektep ve medreseler eğitim hizmetlerini; darüşşifalar sağlık hizmetlerini; zaviye, han, çarşı, bedesten, gibi yapılar alt yapı ve bayındırlık hizmetlerini yürütmekteydiler. Ayrıca vakıflar, sosyal güvenlik, dayanışma hizmetlerini ve hayır hizmetlerini de gerçekleştirmekteydiler.²⁵

²⁰ *İcmâl-i Kuzât-ı Anadolu Defteri*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y 280, Vr.18, 20, 27.

²¹ VGMA,HD,1094, Vr.114.

²² VGMA,HD, 1140 , Vr.134, VGMA,HD, 1121,Vr.98, VGMA,HD,1090, Vr. 21; VGMA,HD,1096, Vr.60; VGMA,HD, 568, Vr.61.

²³ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay.,Ankara 1995, s.85.

²⁴ VGMA,HD, 1140 , Vr.134.

²⁵ Tahsin Özcan, "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay., İstanbul 2008, s.118-119.

Homa kazasında bulunan vakıf kurumlarının her biri finansmanlarını sağlayan vakıflar tarafından yönetilmekteydiler. Ancak, vakıflar hakkında hurûfât defterlerindeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Birkaç vakıf dışında kurumları idare eden vakıfların gelirleri ve nitelikleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu sınırlı örneklerden birisi Körpeoğlu Değirmeni Vakfı'dır.²⁶ Geyikler'de bulunan bu vakfın vakfiyesinde belirtildiği üzere Hz. Muhammed için her hafta Cuma günü Kuran okunması istenmiş bunun için görevli Feyzullah'a Cemâziye'l-âhir 1169/Mart-Nisan 1756'da berât verilmiştir. Cemâziye'l-âhir 1189/ Temmuz-Ağustos 1775'de Feyzullah görevinden feragat etmiş yerine Süleyman atanmıştır.²⁷ Diğer belirtilen vakıflar ise aşağıda anlatılacağı üzere Cami-i Kebir Evkâfı ve Seyyid Abdulmuttalib Camii Evkâfı idi.

Hurûfât kayıtları özellikle vakıf görevlileri hakkında yapılacak araştırmalar için önem arz etmektedir. Kayıt eksikliği olmadığı takdirde cihetlerin hangi tarihte kimin tasarrufu altında olduğu tespit edilebilmekle birlikte biz bu görevlilerle ilgili sınırlı örnekler vermeyi tercih ettik. Ancak, vakıf kurumlarında istihdam edilen görevlilerle ilgili birkaç izahatta bulunmak gerekmektedir. Cami ve mescitlerde²⁸ imam, hatîb, müezzin, vâiz, kayyum, cüzhân, ferrâş; mektep ve medreselerde müderris, muallim; zaviyelerde zaviyedârlar görevlendirilmiştir. Ayrıca vakıfların idaresi için mütevellî, nâzır ve câbi ataması yapılmıştır. Bu görevlilere "berât" verilir ve böylece reâyâ zümresinden ayrılıp "askerîler arasında yerlerini alırlardı. Berâtsiz olduklarında ya da berâtlarını kaybettiklerinde yeniden berât çıkartılmakta idi. Bu görevlilerden, "*vazîfe-i muayyene*" ifadesi ile atananlar vakfiyelerde belirtilen ücreti alarak, "*bervech-i hasbî*" atananlar ise ücretsiz olarak istihdam edilmekteydiler. Cihetler genellikle babadan oğula intikal etmekteydi. Kimi zaman ekber evlâdın tasarrufuna, kimi zaman da oğullar arasında hisselere bölünürdü. Bu tercih vâkıfın vakfiyede belirttiği üzere yapıldı. Görevden ayrılan kişinin oğlu yoksa cihet bir başkasına tevcih edilmekteydi. Yeni atanan kişi ise toplumun önde gelen kişileri arasından toplumsal mutabakat ile seçilmekte idi. Şimdi bu görevlilerin istihdam edildiği vakıf kurumlarını inceleyelim.

²⁶ Bu vakıf, Özer Küpeli'nin çalışmasında Geyikler'deki camiye tahsis olunan vakıflar arasında sayılmıştır. Küpeli, s.35.

²⁷ VGMA,HD, 1096, Vr.60.

²⁸ Cami görevlilerinin atanmaları ve görevden alınmaları hususunda bakınız. Ertan Gökmen, "Osmanlı Devleti'nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması: Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)", *Diyanet İlmî Dergi*, C.42, S.4, Ankara 2006, s.109-120.

A. Camiler ve Mescitler

Hurûfât kayıtlarında Homa kazasında on üç cami tespit edilmiştir. Bunlardan üçü Geyiklerde idi.

I. Camiler

Abdi Beğ Camii

Geyikler'de bulunan ve Abdi Beğ tarafından yaptırılan cami, XVI. yüzyılda da mevcuttu.²⁹ Camiye kayyum, ferrâş, hatîb ve imam atamaları yapılmıştır. Kayyumlar yevmî bir akçe ücret almaktaydılar.³⁰

Akçahavlı Camii

Akçahavlı³¹ karyesinde olup imamları yevmî bir akçe ücret almaktaydı.³² Camiyle ilgili ilk atama kaydında Rebiü'l-evvel 1124/Nisan-Mayıs 1712'de bir akçe ile imam Mustafa'nın vefatı üzerine yerine Mehmed atanmıştır.³³

Ali Beşe Camii

Cami'nin kaza içinde bulunduğu yer hakkında belgelerde bilgi bulunmamaktadır.³⁴ Camiyle ilgili ilk kayıt, Zî'lhicce 1202/Eylül-Ekim 1788'de müezzin olan Seyyid Hasan'ın atama kayıdır.³⁵

Baba Beğ Camii

Geyikler'de olan bu cami, Baba Beğ tarafından yaptırılmıştır. İçerisinde muallimhâne bulunan bu camiye imam, hatîb, müezzin, mütevellî atamaları yapılmıştır. Camide görevli imamlar ve hatîbler yevmî dörder akçe, müezzinler yevmî iki akçe almaktaydılar. Mütevellîye ise yevmî yarım akçe verilmekteydi.³⁶ Camiyle ilgili ilk kayıttan Rebiü'l-evvel 1103/Kasım-Aralık 1691'de hatîb Himmet'in vefat ettiğini yerine ise Süleyman'ın, mütevellîliğe ise Mehmed bin Bayram'ın atandığını öğreniyoruz.³⁷

Bozöyük Karyesi Camii

Bozöyük karyesinin camisi olup müezzinler yevmî iki akçe, hatîbler yevmî bir akçe, imamlar yevmî yarım akçe ücret almaktaydılar. Cemâzîye'l-

²⁹ Küpeli, s.35.

³⁰ VGMA,HD, 1099, Vr.80.

³¹ Karyenin adı Akçasulu olarak da okunabilir.

³² VGMA,HD,1121, Vr.98.

³³ VGMA,HD,1121, Vr.98.

³⁴ VGMA,HD,1095, Vr.46.

³⁵ VGMA,HD,1095, Vr.46.

³⁶ VGMA,HD,1105, Vr.125.

³⁷ VGMA,HD,1134, Vr.32.

âhir 1165/Nisan-Mayıs 1752'de cami, Ferhad oğlu Ahmed Ağa tarafından yenilenmiştir. Hatîbliğine de Hacı Ahmed atanmıştır.³⁸

Cami-i Sultan

Cami, Selçuklular zamanında, Sultan Alaeddin tarafından Orta Mahalle'de yaptırılmıştır.³⁹ Sultan Alaeddin Camii ve Cami-i Kebîr olarak da isimlendirilmiştir. Cami-i Kebîr evkâfı ile finansı ve yönetimi sağlanmaktaydı. Müttevellîsi, müezzini ve hatîbi yevmî birer akçe, kayyumu yevmî yarım akçe almaktaydı. Vâizler ve imamlar bervec-i hasbî görev yapmaktaydılar. Görevli cüzhânın ve ferrâşın ücreti hakkında bilgi sahibi değiliz. Vakfın gelirleri arasında Homa kasabası dışında kalan Pazaryeri adlı mahalde bulunan bir han yer almaktadır.⁴⁰

Elhac Ali Camii

Hocazâde mahallesindedir. Mahallenin yakınlarında bir caminin bulunmaması nedeniyle Elhac Ali tarafından 1173/1759-1760 yılında yaptırılmıştır. Rebîü'l-evvel 1173/Ekim-Kasım 1759'da bervec-i hasbî hitabeti Himmət Halifeye, imameti ise Seyyid Abdullah'a verilmiştir.⁴¹ Bu görevlerin yanı sıra camiye ferrâş ve kayyum görevlendirilmiştir. Vakıf mütevellîleri ve cami görevlileri bervec-i hasbî olarak hizmetlerini ifa etmişlerdir. Muharrem 1192/Ocak-Şubat 1788'de camiye ikinci bir imam ihtiyacı olmuş ve Torunzâde Mehmed atanmıştır.⁴²

Elhac İbrahim Efendi Camii

Orta mahallede Elhac Osman Efendi'nin yaptırmış olduğu medresenin içerisinde yer alan mescidi Elhac İbrahim Efendi, cemaatinin çok olması sebebiyle camiye dönüştürmüştür.⁴³ Görevlileri hasbî olarak görev yapmaktaydılar. Camiyle ilgili ilk kayıt Zîlkâde 1230/Ekim-Kasım 1815 tarihli dir. Muhtemelen mescit de bu tarihte camiye tahvil olunmuştur. İmamet ve hitabet görevine de İbrahim Efendi'nin oğlu Seyyid Osman atanmıştır.⁴⁴ Cemâziye'l-âhir 1248/Ekim-Kasım 1832'de hasbî kayyum olan Derviş Hüseyin bin Ahmed'in vefatı üzerine yerine oğlu Ahmed atanmıştır. Cemâziye'l-evvel 1250/Eylül-Ekim 1834'te Seyyid Osman hastalanmış ve imamet görevinden feragat etmiştir. Yerine akrabalarından Seyyid Süleyman atanmıştır.⁴⁵

³⁸ VGMA,HD, 1100, Vr.75.

³⁹ VGMA,HD,1094, Vr.114.

⁴⁰ VGMA,HD,565, Vr.51.

⁴¹ VGMA,HD,1090, Vr.21.

⁴² VGMA,HD, 1096, Vr.60.

⁴³ VGMA,HD, 543, Vr.85.

⁴⁴ VGMA,HD,568, Vr.61.

⁴⁵ VGMA,HD, 543, Vr.85.

Elhac Mehmed Camii

Homa kasabasının dışında Pazaryeri olarak anılan mahallededir. Elhac Mehmed tarafından yaptırılmıştır. İmamları hasbî olarak görev yapmaktaydılar. Bu camiyle ilgili tek kayıt, Rebiü'l-âhir 1217/Ağustos 1802'de hasbî imamlığına, nâibi Seyyid İbrahim arzıyla atanan İsmail bin Osman'ın atamasıdır.⁴⁶

Mehmed Ağa Camii

Mehmed Ağa tarafından yaptırılan cami, Köseler mahallesindedir. Safer 1157/Mart-Nisan 1744'de imamlığına Seyyid Ahmed, Homa kadısı İbrahim'in arzıyla atanmıştır.⁴⁷ Rebiü'l-evvel 1202/Aralık-Ocak 1787'de cemaatin büyük olması dolayısıyla ikinci bir imam olarak Seyyid Osman görevlendirilmiştir.⁴⁸

Seyyid Abdulmuttalib Camii

Geyikler'in Dikici karyesinde olan cami Zî'lkâde 1152/Ocak-Şubat 1740'da Seyyid Abdulmuttalib Ağa tarafından yeniden inşa edilmiş ve kayyum ve mütevellî atanmıştır.⁴⁹ İmam ve hatîb olanların ücretleri, bâni Abdulmuttalib ve merhum Seyyid Ahmed'in vakfeyledikleri ellîşer kurşun faizi ile Dikici karyesinde müteveffâ Abdullah, Abdüşşükür ve Süleyman Ağa'nın vakfeyledikleri arazilerin öşürleriyle karşılanmakta idi.⁵⁰ Bu araziler cami yakınlarında bulunan Kayatora ve Câbi-i Sagır mezralarında bulunmaktaydı.

Şeyh Cemaleddin Camii

Sütlaş karyesinde olup camiyle ilgili az sayıda kayıt bulunmaktadır. Zî'lkâde 1193/Kasım-Aralık 1779'da Şeyh Cemaleddin Camii'ne Hacı Hüseyin müezzin olarak atanmıştır.⁵¹ Zî'lkâde 1211/Nisan-Mayıs 1797'de hasbî müezzin olan Hüseyin vefat etmiş yerine oğlu Abdülcélil atanmıştır.⁵²

Şeyh Hoca Abdülazîm Camii

Sütlaş karyesinde olan caminin imamlarına yevmî bir akçe ücret verilmiş, hatîblik, kayyumluk, çerağdârlık ve diğer görevler bervech-i hasbî olarak yürütülmüştür. Rebiü'l-evvel 1139/Ekim-Kasım 1726'da camide hasbî kayyum ve çerağdâr olan Himmet berâtsiz olduğu için müceddeden berât çıkartılmıştır.⁵³

⁴⁶ VGMA,HD, 539, Vr.97.

⁴⁷ VGMA,HD, 1100, Vr.75.

⁴⁸ VGMA,HD, 1095, Vr.46.

⁴⁹ VGMA,HD,1094, Vr.114.

⁵⁰ VGMA,HD,1104, Vr.96.

⁵¹ VGMA,HD, 1096, Vr.60.

⁵² VGMA,HD,565, Vr.51.

⁵³ VGMA,HD,1143, Vr.232.

II. Mescitler

Çazada yirmi bir mescit tespit edilmiştir.

Alayurtlu Mahallesi Mescidi

Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır. İmamı yevmî yarım akçe, kayyumu ise hasbî olarak görev yapmıştır. Mescitle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-evvel 1156/Nisan-Mayıs 1743'de imam Seyyid Mehmed'in vefatı üzerine Ali Halife'nin atanma kayıdır.⁵⁴ Receb 1244/Ocak-Şubat 1829 tarihli bir başka kayıta mahalledeki mescidin Veysi Efendi tarafından bina olduğu yazılıdır. Bu mescid yeni inşa edilmiş bir mescid olabileceği gibi var olan mescidin yeniden inşası da söz konusu olabilir. Mescide cemaatin önde gelenlerinden Ramazan bin Mustafa imam olarak atanmıştır.⁵⁵

Beğ Karyesi Mescidi

Beğ karyesinde olup Zî'lkâde 1249/Mart-Nisan 1834'de karye ahalisinin yeniden inşa ettikleri mescide imam olarak Seyyid Şeyh İbrahim atanmıştır.⁵⁶

Boşnakzâde Süleyman Ağa Mescidi

Boşnakzâde Süleyman Ağa tarafından yaptırılan mescid, Sakallı karyesinde Eğribucak mahallesindedir. Cemâzîye'l-âhir 1214/Ekim-Kasım 1799'da mescitte hasbî imam olan Hafız bin Ebubekir'in elinde berâtı olmağı için ataması tekrar yapılmıştır.⁵⁷

Bozöyük Karyesi Mescidi

Bozöyük karyesinde bulunan mescidin imamı yevmî bir akçe ücret almaktadır. Cemâzîye'l-evvel 1109/Kasım-Aralık 1697 tarihli ilk kayıta bir akçe ile imam olan Dursun'un berâtı yenilenmiştir.⁵⁸

Elhac İbrahim Şarabi Mescidi

Köseler mahallesindedir. İmamları imamet hizmetinden yevmî yarım akçe ücret almalarının yanı sıra, Ahi Dağı zaviyesinin de zaviyedârlığını yürütmekteydiler. Mescitle ilgili ilk kayıt, Receb 1168/Nisan-Mayıs 1755 tarihlidir. Mescitte imam ve Ahi Dağı zaviyesinin zaviyedârı Mahmud vefat etmiş yerine oğlu Ahmed Halife atanmıştır.⁵⁹ Receb 1204/Mart-Nisan 1790'da mescidin cemaati kalabalık olduğu için irâde-i humâyûnla minber

⁵⁴ VGMA,HD, 1100, Vr.75.

⁵⁵ VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁵⁶ VGMA,HD, 543, Vr.85.

⁵⁷ VGMA,HD, 565, Vr.51.

⁵⁸ VGMA,HD, 1140, Vr.134.

⁵⁹ VGMA,HD, 1090, Vr.21.

konulmuş ve hatıbliğine hasbî Seyyid Hüseyin bin Ömer atanmıştır.⁶⁰ Zî'lhicce 1220/Şubat-Mart 1806 tarihli bir kayıta da kurum mescit olarak zikredilmiştir.⁶¹ Rebiü'l-evvel 1238/Kasım-Aralık 1822'de mescidin cemaatinin büyük olması nedeniyle irâde-i humâyûnla mescide minber konulmak suretiyle tekrar camiye tahvil olunmuştur.⁶²

Emine Hatun Mescidi

Çağlağan⁶³ mahallesinde olan mescitle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-evvel 1154/Mayıs-Haziran 1741'de mescidin imamı olan Mustafa'nın atama kayıdır.⁶⁴ Cemâzîye'l-âhir 1244/Aralık-Ocak 1828'de yeniden çarşı içinde inşa edildiği ve minber konularak camiye tahvil edildiği kayıtlıdır. Bu süreçte hatıbliğine Seyyid Ahmed bin Mehmed, imamlığına da Şeyh Ali bin Abdullah atanmıştır.⁶⁵

Hacı Memiş Ağa Mescidi

Geyiklere tabi Dikici karyesinde. Mescitle ilgili ilk kayıt Safer 1200/Aralık-Ocak 1785 tarihli. İmam ve sıbyan mektebi mualliminin vekili olan Mehmed vefat etmiş yerine Hacı Ali atanmıştır.⁶⁶

Hasan Hoca Mescidi

Dere mahallesindedir. Şaban 1229/Temmuz-Ağustos 1814'de mescidi Hasan Hoca yeniden yaptırmış, bervec-i hasbî imamlığına da Seyyid Mehmed bin Hasan atanmıştır.⁶⁷ Muharrem 1243/Temmuz-Ağustos 1827'de hasbî imam olan Seyyid Mehmed bin Hasan vefat etmiş yerine cemaatin önde gelenlerinden Seyyid Hüseyin imtihanla görevlendirilmiştir.⁶⁸

Hatice Hatun Mescidi

Çağlağan mahallesinde bulunan mescitle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-evvel 1156/Nisan-Mayıs 1743'de yevmî bir akçe ile Mustafa'nın imam olarak atanma kayıdır.⁶⁹ Şevval 1201/Temmuz-Ağustos 1787'de mescidin cemaati büyük olduğu için irâde-i humâyûnla camiye tahvil edilmiş ve mescide minber konulmuştur.⁷⁰ Şevval 1222 /Aralık-Ocak 1807 tarihli

⁶⁰ VGMA,HD,548, Vr.11.

⁶¹ VGMA,HD, 539, Vr.97.

⁶² VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁶³ Mahalle adı kimi zaman Çağlak olarak da kaydedilmiştir.

⁶⁴ VGMA,HD,1094, Vr.114.

⁶⁵ VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁶⁶ VGMA,HD, 1095, Vr.46.

⁶⁷ VGMA,HD, 568, Vr.61.

⁶⁸ VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁶⁹ VGMA,HD,1100,Vr.75.

⁷⁰ VGMA,HD, 1095, Vr.46.

kayıtta ise yapı mescit olarak zikredilmiştir. Bu tarihte hasbî imam olan Şeyh Mehmed vefat etmiş yerine oğulları Hafız Osman, Şeyh İsmail, Hafız Mehmed ve Şeyh İbrahim atanmıştır.⁷¹ Rebiü'l-evvel 1226/Mart-Nisan 1811'de yapının, cami olduğuna tekrar atıf yapılmış ve bervech-i hasbî hatîb olan Seyyid Hüseyin vefat etmiş yerine Kadızâde Seyyid İbrahim bin Mehmed görevlendirilmiştir.⁷²

Hocazâde Mahallesi Mescidi

Hocazâde tarafından yaptırılan yapı, *Tahtalı Mescid* olarak da adlandırılmaktadır. İmamları yevmî yarım akçe almaktadırlar. Mescitle ilgili ilk kayıt Cemâziye'l-evvel 1141/Aralık-Ocak 1728 tarihliidir. Yevmî yarım akçe ile imam olan Ali vefat etmiş yerine oğlu Hasan atanmıştır.⁷³

İskender Hoca Mescidi

Dere mahallesinde olan mescit daha sonra camiye dönüştürüldüğü için "*Afîk Mescid*" olarak da adlandırılmıştır.⁷⁴ Mescitle ilgili ilk kayıt Safer 1112/Temmuz-Ağustos 1700 tarihliidir. Mescidin imamı Abdullah vefat etmiş yerine Mehmed Halife atanmıştır.⁷⁵ Muharrem 1192/Ocak-Şubat 1778'de mescid, mahalle cemaatinin büyük olması ve burada Cuma namazının kılınmak istenmesi nedeniyle ahalinin talebi üzerine çıkan irâde-i humâyûnla camiye dönüştürülmüştür.⁷⁶

Kara Çelebi Mescidi

Yörükbaşı mahallesindeki mescitle ilgili tek kayıt Rebiü'l-evvel 1155/Mayıs-Haziran 1742 tarihliidir. Yevmî iki akçe ile Hasan, mescidin imamlığına atanmıştır.⁷⁷

Karakuyu Karyesi Mescidi

Karakuyu karyesinde olup imam İvaz tarafından yaptırılmıştır. Mescitle ilgili ilk ve tek kayıt Şaban 1219/Kasım-Aralık 1804 tarihliidir. Bu tarihte berâtsiz imam olan Hüseyin vefat etmiş yerine oğlu Sinan atanmıştır.⁷⁸

Mahmud Efendi Mescidi

Kayıtlardan mescidin yeri tespit edilememiştir. Köseler mahallesi sakinlerinden Mahmud Efendi tarafından yaptırıldığı için bu mahallede

⁷¹ VGMA,HD, 539, Vr.98.

⁷² VGMA,HD, 567, Vr.5.

⁷³ VGMA,HD, 1139, Vr.8.

⁷⁴ VGMA,HD, 568, Vr.61.

⁷⁵ VGMA,HD,1121, Vr.98.

⁷⁶ VGMA,HD, 1096, Vr.60.

⁷⁷ VGMA,HD,1100, Vr. 75.

⁷⁸ VGMA,HD, 539, Vr.97.

olması ihtimal dahilindedir. Mescitle ilgili ilk kayıt Cemâziye'l-evvel 1206/Aralık-Ocak 1791 tarihlidir. Bu tarihte mescitte vâiz olmaması sebebiyle hasbî Şeyh Musa'ya, Şeyhülislâm Mehmed Mekki Efendi hazretlerinin işaretleriyle tevcih olunmuştur.⁷⁹

Orta Mahalle Mescidi

Orta mahalledeki mescitle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-âhir 1154/Haziran-Mayıs 1741 tarihlidir. Bu kayda göre Mehmed adlı bir hayır sahibi tarafından yaptırılmış ve imamlığına Hasan Hüseyin atanmıştır.⁸⁰

Pınarbaşı Mahallesi Mescidi

Pınarbaşı mahallesinde bulunan mescitle ilgili ilk kayıt Şevval 1176/Nisan-Mayıs 1763 tarihlidir. Bu tarihte Elhac Mehmed'in bina ettiği mescitte imam olmaması sebebiyle bervecchi hasbî Seyyid Mehmed atanmıştır.⁸¹ Rebiü'l-âhir 1191/Mayıs-Haziran 1777'de mahallenin mescidi harap olmuş ve yeni bir mescid bina olunmuştur. İmamlığı ise bervecchi hasbî Hasan'a verilmiştir.⁸² Rebiü'l-evvel 1243/Eylül-Ekim 1827'de mescid ahali tarafından tekrar tamir olunmuş ve imamı Hasan'ın çocuksuz vefatı üzerine göreve cemaatin seçkinlerinden Ahmed Halife atanmıştır.⁸³

Seyyid Mustafa Mescidi

Kayıtlarda mescidin bulunduğu yer belirtilmemiştir. Zîlhicce 1193/Aralık-Ocak 1779'da Seyyid Mustafa bin Seyyid Mehmed tarafından yaptırılan mescide bâninin kendisi imam olarak atanmıştır.⁸⁴ Şevval 1222/Aralık Ocak 1807'de Seyyid Mustafa vefat etmiş yerine oğlu Süleyman atanmıştır.⁸⁵

Sevıklili Karyesi Mescidi

Sevıklili karyesinde olan mescitle ilgili ilk kayıt Receb 1170/Mart-Nisan 1757 tarihlidir. Bu kayıta imamlığına hasbî olarak Seyyid İbrahim⁸⁶ atanmıştır. Muharrem 1250/Mayıs-Haziran 1834'de imam Seyyid İbrahim vefat etmiş, oğlu olmadığı için yerine Süleyman atanmıştır.⁸⁷

⁷⁹ VGMA,HD, 548, Vr. 11

⁸⁰ VGMA,HD,1094, Vr.115.

⁸¹ VGMA,HD, 1099, Vr. 79.

⁸² VGMA,HD, 1096, Vr.60.

⁸³ VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁸⁴ VGMA,HD, 1096, Vr.60.

⁸⁵ VGMA,HD, 539, Vr.98.

⁸⁶ VGMA,HD, 1090,Vr.22.

⁸⁷ VGMA,HD, 543, Vr.85.

Şeyh Ramazan Mescidi

Orta mahallede bulunan mescitle ilgili tek kayda göre, mescitte hasbî imam olan Seyyid Hasan Rebiü'l-evvel 1139/Ekim-Kasım 1726'da vefat etmiş, bu sebeple Yahya Halife hasbî olarak görevlendirilmiştir.⁸⁸

Tekye Mahallesi Mescidi

Mehmed Ağa tarafından yaptırılan mescidin imamlığına Cemâzîye'l-âhir 1211/Aralık-Ocak 1796'da Seyyid Mustafa bin Süleyman atanmıştır.⁸⁹ Şaban 1242/Şubat-Mart 1827'de Seyyid Mustafa görevinden feragat etmiş yerine mahalle sakinlerinden Abdullah Hâlife getirilmiştir.⁹⁰

Veziroğlu Mustafa Mescidi

Üçler mahallesindeki mescitle ilgili ilk ve tek kayıt, Zî'lkâde 1242/Mayıs-Haziran 1827 tarihlidir. Bu kayıta mescidde berâtsiz imam olan Mustafa'nın otuz beş sene önce vefat ettiği, mescidin harab olup işlevini yitirdiği belirtilmektedir. Mahalle ahalisi tarafından tamir edilen mescidin imamlığına ahalinin önde gelenlerinden Mustafa Halife hasbî olarak atanmıştır.⁹¹

B. Han

Kasabanın dışında kalan Pazaryeri adlı mahalde bir han bulunmaktaydı. Hanın ismi konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bu hanın gelirleri Sultan Alaeddin Camii'nindi. Cami vakfının mütevellîleri ve caminin hatîpleri bu hanın tamirinden ve bakımından sorumlu idiler. Şevval 1135/Temmuz-Ağustos 1723'de caminin hatîbi Mehmed Halife kasabanın dışında kalan Pazaryeri adlı yerdeki vakıf hanının odalarını "ta'mîr ve termîm" etmekle görevlendirilmiştir.⁹² Cemâzîye'l-âhir 1182/ Ekim-Kasım 1768'de mütevellî Derviş Mustafa'ya vakıf hanının odalarını tamir etmesi şartıyla görevi yevmî bir akçe ile yeniden verilmiştir.⁹³ Receb 1218/Ekim 1803'de Ahmed'in vakıf hanının odalarını tamiri hususunda cahil olduğu, görevini yeterince ifa etmediği ve vekil de tayin etmediği gerekçesiyle görevden alındığını yerine müderrislerden Şerif Mehmed'in atandığını görüyoruz. Bu görevin hatîb olanlara meşrûf olması dolayısıyla da hatîplik görevine de Şerif Mehmed atanmıştır.⁹⁴

⁸⁸ VGMA,HD,1143, Vr.232.

⁸⁹ VGMA,HD,565, Vr.51.

⁹⁰ VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁹¹ VGMA,HD, 542, Vr.79.

⁹² VGMA,HD, 1119, Vr.29.

⁹³ VGMA,HD, 1158, Vr.93; VGMA, HD, 1082, Vr.87.

⁹⁴ VGMA,HD, 539, Vr.97.

C. Mektep ve Medreseler

Baba Beğ Muallimhanesi

Geyiklerde bulunan bir sıbyan mektebi olup Baba Beğ'in yaptırdığı caminin içerisinde bulunmaktaydı. Mektepte muallim olarak Baba Beğ Camii'nin müezzinleri görevlendirilmekteydi. Şevval 1196/Eylül-Ekim 1782'de muallim olarak caminin müezzini Seyyid Mehmed atanmıştır.⁹⁵ Zî'lkâde 1231/Eylül-Ekim 1816'da Seyyid Mehmed vefat etmiş yerine oğlu Seyyid Osman atanmıştır.⁹⁶ Muharrem 1248/Eylül-Ekim 1816'da Osman'ın vefatı üzerine Abdullah görevlendirilmiştir.⁹⁷

Elhac Musa Ağa Medresesi

Homa'da Hocazâde mahallesindedir. Ramazan 1187/Kasım-Aralık 1773'de Hacı Musa Ağa birkaç hücre yaptırarak bir medrese inşa ettirmiştir. Müderrisler yevmî yarım akçe ücret almaktaydılar.⁹⁸ Kayıtlarda bu kurum medrese olarak geçmesine rağmen müderrise ödenen ücret göz önünde bulundurulduğunda eğitim kurumlarının en alt basamaklarında yer almış olmalıdır.

Elhac Osman Efendi Medresesi

Orta mahallede yer alan medresenin bünyesinde bir de mescit bulunmaktadır.⁹⁹

D. Musallâ (Namazgâh)

Homa kasabasında Güreşyeri olarak anılan mahalde bir musallâ vardı. Musallâ, bir diğer adıyla namazgâh, namaz kılmak için kullanılan açık bir mekân olarak tanımlanmaktadır. Genellikle şehir surlarının dışına, büyük meydanlara ya da yüksekçe bir tepeye inşa edilmişlerdir. Namazgâhlar, sadece namaz kılmak için değil, aynı zamanda halkın bir araya gelmesiyle çeşitli kararların alındığı, toplantıların yapıldığı, hacca gidenlerin uğurlandığı, şenliklerin düzenlendiği mekânlardı. Ayrıca, yoldan gelip geçenlerin ibadetlerini yapabilmeleri için de kullanılmışlardır¹⁰⁰. Muharrem 1246/Haziran-Temmuz 1830 tarihli kayıta bu musallânın camiye

⁹⁵ VGMA,HD, 1096, Vr.60.

⁹⁶ VGMA,HD, 568, Vr.61.

⁹⁷ VGMA,HD, 543, Vr.85.

⁹⁸ VGMA,HD, 1034, Vr.20.

⁹⁹ VGMA,HD, 543, Vr.85.

¹⁰⁰ Yavuz Tiryaki, "Namazgâh-Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s.359.

dönüştürüldüğü ifade edilmiştir. Cuma günleri bu mahalde aşiretler, kabileler ve köy ahalisi kalabalık biçimde bulunmakta ve cuma namazını burada kılmaktaydılar. Cemaatin kalabalık olması nedeniyle kaza ahalisi tarafından bu musallâ yerine yeni bir bina yapılmış ve minber konulmak suretiyle cami inşa edilmiştir. Hatîbliğine de Seyyid Ahmed bin Mustafa kaza naibi Es-Seyyid Mustafa arzıyla atanmıştır.¹⁰¹

E. Tekke ve Zaviyeler

Zaviye, herhangi bir tarıkata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina ya da bina topluluğunu ifade etmektedir¹⁰². XIII. yüzyıl başlarından itibaren göçlerle Anadolu'ya gelen farklı tasavvuf mekteplerine bağlı dervişler, fethedilen topraklarda yerleşmiş ve müridleriyle birlikte zaviyeler açmışlardır. Öncelikle bulundukları bölgeleri şenlendirerek bölgelerinin iskanında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca çevrelerinde dini ve tasavvufi fikirleri de yaymaya çalışmışlar ve gelen geçen yolcuları ağırlamışlar yoksulları gözetmişlerdir. Özellikle geçitlerde, derbentlerde ve yol üzerlerinde bulunan zaviyeler zamanla tasavvufi hüviyetlerini kaybetmişler sadece birer misafirhaneye dönüşmüşlerdir.¹⁰³

Zaviyeler genellikle şehir ve kasabalarda aristokrat tabakaya mensup şeyhlerce, yollar üzerinde ve köylerde bulunanlar ise "baba", "dede", "abdal" lakaplı heteredoks dervişler tarafından kurulmuştu. Osmanlılar Selçuklulardan ve Beyliklerden kendilerine miras kalan zaviyelerin vakıf ve imtiyazlarını sürdürmüşler, yeni fethedilen topraklarda yerleşen şeyhlere vakıflar tahsis etmişler ve varsa vakıflarını genişletmişlerdir.

XIII. yüzyıldan itibaren, Anadolu'da Kalenderî, Vefâî, Yesevî ve Haydarî zaviyeleri görülmeye başlanmış, yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Ahî, Rıfâî, Kâzerûniye, Mevlevî ve Bektaşî zaviyelerinin yaygınlaştığı görülmüştür. Mevlevî zaviyeleri genellikle şehir merkezlerinde kurulurken, Bektaşî zaviyeleri daha küçük kasaba ve köylerde kurulmuştu. XV. yüzyılın başlarında Bektaşî zaviyeleri Anadolu'ya hızla yayılmış ve daha önceden kurulmuş heterodoks dervişlerin zaviyeleri de Bektaşîlerin eline geçmiştir.

Hurûfât kayıtlarına göre Homa'da on üç, Geyiklerde beş olmak üzere on sekiz zaviye tespit edilmiştir.¹⁰⁴ Homa kazası zaviyelerinin tarikat

¹⁰¹ VGMA,HD, 543, Vr.85.

¹⁰² A.Yaşar Ocak, Suraiya Faroqhi, "Zaviye", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1986, s.468.

¹⁰³ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviye", *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara 1978, s.247-263.

¹⁰⁴ Yapılan bir araştırmaya göre XIX. Yüzyılda Homa'da yedi, Geyiklerde üç zaviye bulunmakta idi. Homa merkezde Hacı Baba, Homa şehri çevresinde Acemkavağı isimli yerde Mestan Dede ve Süttaş köyünde Abdulazîm zaviyeleri ve yerleri tespit edilememiş Ahi Dağı,

bağlantıları konusunda hurûfât kayıtları bize yeterince bilgi vermemekle birlikte Homa'da Mestan Baba, Geyiklerde Arab Sultan ve Durak Baba zaviyelerinin Bektaşî zaviyesi olduğu tespit edilmiştir. Ahî Dağı zaviyesi ve Hızırlık-Ahî Baba zaviyesinin isimlerinde kullanılan Ahî kelimesi bu iki zaviyenin Ahî zaviyesi olabileceğini düşündürmüştür. Diğerlerinin ise hangi tarikata bağlı olarak işlevini sürdürdükleri bilinmemektedir.

Homaya sınır komşusu olan Şeyhlü kazasında da tekke ve zaviyeler yoğun surette bulunmaktaydılar. Gökçe, Şeyhlü üzerine yaptığı araştırmasında zaviyelerin Işıklı-Çivril çevresinde yoğunlaşmış olduğunu ve bu durumun kazaya verilen Şeyhlü ismini belirlediğini ifade etmiştir.¹⁰⁵ Özellikle, Şeyhlü'nün Batı Anadolu tasavvuf tarihi bakımından önemli bir kaynak durumunda bulunan Hacım Sultan Menâkıbnamesinde zikredilmesi, bölge tarihi için büyük önem taşımıştır. Menâkıbnameye göre, seyyid olan Hacım Sultan Hacı Bektaş gibi Yesevi dervişlerinden olup Germiyan iline irşâd için gönderilmiştir. Buraya geldiğinde Üveyik köyünde sığır çobanlığı yapmış, ardından Sandıklı'ya oradan da Susuz'a gelmiş ve burada bir zaviye açmıştır. Ocak, Hacım Sultan'ın XIV. yüzyıl sonlarıyla XV. yüzyılda yaşadığını bu sebeple Hacı Bektaş'ın halifesi olamayacağına belirtmiş ve onun Hacı Bektaş kültüne bağlı büyük bir Haydarî dervişi olduğunu zikretmiştir. Ayrıca Şeyhlü'ye Beğce Sultan, Habib-i Acem ve Kara Baba gibi Türkmen dervişleri de gelmişlerdi.¹⁰⁶ Bu dervişler bölgeye geçiş noktası olarak Homa ve çevresini kullanmış olmalıdırlar. Şimdi Homa kazasında bulunan zaviyeleri zikrelelim.

Ahi Dağı Zaviyesi

Homa kazasında bulunmakla birlikte, zaviyenin bulunduğu yer kayıtlarda belirtilmemiştir. Köşeler mahallesinde bulunan Elhac İbrahim Şarabi mescidinin imamı aynı zamanda bu zaviyenin zaviyedârlığını da yürütmektedirler.¹⁰⁷

Sakallı Baba, Tokatlı Baba ve Yenice zaviyeleri bulunmakta idi. Geyiklerde Ak Baba, Hızır Baba ve Şeyh Arap Sultan zaviyeleri vardı. Bakınız Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar'da Zaviyeler", *Afyon Kültüğü*, C.I, s. 424. Ancak burada zikredilen bilgilerde bir karmaşa bulunmaktadır. Zira, Hacı Baba zaviyesi Hacım Baba zaviyesi olmalıdır. Tokatlı Baba ve Yenice zaviyeleri de Turan Gökçe'nin çalışmasında Şeyhlü zaviyeleri arasındadır. Homa Hurûfât kayıtlarında da bu zaviyeler tespit edilememiştir. Bakınız. Turan Gökçe, "XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Bazı Tespitler", *Uluslar Arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I*, Ocak 2007, s.151-176.

¹⁰⁵ Turan Gökçe, "XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Bazı Tespitler", s.175.

¹⁰⁶ İlhan Erdem, "XII. Ve XIII. Yüzyıllarda Çivril ve Yöresi", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler*, Çivril 2001, s.243..

¹⁰⁷ VGMA,HD, 1090,Vr.21.

Baba Sultan Zaviyesi

Zaviyenin kaza içindeki yeri tespit edilememiştir. Zaviyeyle ilgili tek kayıt, Şevval 1107/Mayıs-Haziran 1696 tarihlidir. Bu kayıta zaviyedârlığına Müstecab'ın vefatı üzerine oğlu Veli'nin yevmî bir akçe ile atandığı belirtilmiştir.¹⁰⁸

Cacın¹⁰⁹ Baba Zaviyesi

Zaviyenin kaza içindeki yeri tespit edilememiştir. Zaviyeyle ilgili tek kayıt, Ramazan 1117/Aralık-Ocak 1705 tarihlidir ve zaviyeyi meşrûtiyet üzere tasarruf eden Mehmed azl olunmuş yerine Seyyid Şaban atanmıştır.¹¹⁰

Divane Baba Zaviyesi

Karacadağ karyesinde bulunan zaviyeyle ilgili ilk kayıt, Rebiü'l-evvel 1154/Mayıs-Haziran 1741 tarihlidir. Bu tarihte zaviyedârı Şaban'ın berâtı yenilenmiştir.¹¹¹

Eyüce Sultan Zaviyesi

Alayurtlu mahallesi yakınlarında olan zaviyeyle ilgili tek kayıt Şevval 1201/Temmuz-Ağustos 1787 tarihlidir. Bu kayıta zaviyedârı Hüseyin'in vefatı üzerine Üveys bin Mustafa'nın atandığı zikredilmektedir.¹¹²

Hacım Baba Zaviyesi

Homa kasabası içindeki zaviyenin zaviyedârları “*ayende ve revendeye it'âm-ı taâm*” etmek şartıyla görevlendirilmişlerdir.¹¹³ Zaviyedârlığı evlâda meşrût idi¹¹⁴ ve zaviyedârlık ve tevliyet görevi birlikte yürütülmekteydi İlk kayıt Rebiü'l-âhir 1117/Eylül-Ekim 1705 tarihli olup zaviyedârı Hüseyin'in vefatı üzerine yerine Mehmed bin Abdurrahman atanmıştır.¹¹⁵ Rebiü'l-evvel 1169/Aralık-Ocak 1755'de zaviyedârı olan Abdulazizin berâtı yenilenmiş, yevmî iki akçe ile mütevellîsi olan Seyyid Şaban vefat etmiş yerine Osman Halife atanmıştır.¹¹⁶ Cemâzîye'l-âhir 1170/Şubat-Mart 1757'de Seyyid Abdülaziz mütevellî olarak Osman Halifenin atanmasına karşı çıkıp “*zâviye-i mezkûreye kadîmü'l-eyyâmdan bu*

¹⁰⁸ VGMA,HD, 1140, Vr.133.

¹⁰⁹ Zaviyenin adı Caceyn olarak da okunabilir.

¹¹⁰ VGMA,HD,1121, Vr.98.

¹¹¹ VGMA,HD,1094, Vr.114.

¹¹² VGMA,HD,1095, Vr. 46.

¹¹³ VGMA,HD,1094, Vr.114.

¹¹⁴ VGMA,HD, 1119, Vr.29.

¹¹⁵ VGMA,HD,1121, Vr.98.

¹¹⁶ VGMA,HD, 1090,Vr.21.

ana gelince mutasarrıf olanların zâviyedârlık ve tevliyet üzere" tasarruf ede geldiklerini vurgulamış, durum mahallinde de soruşturulduktan sonra zaviyedârlık ve tevliyet birlikte Seyyid Abdülaziz'e verilmiştir.¹¹⁷

Hızır Şeyh Zaviyesi

Geyiklerde bulunan zaviyenin zaviyedârlığı evlâda meşrûti idi. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Şaban 1172/Mart-Nisan 1759 tarihlidir. Bu tarihte zaviyedârı Şeyh Mehmed vefat etmiş yerine oğlu Feyzi Mehmed atanmıştır.¹¹⁸ Şaban 1188/Ekim-Kasım 1774'de Mehmed Feyzi görevinden feragat etmiş yerine Hasan bin Mustafa atanmıştır.¹¹⁹ Receb 1200/ Nisan-Mayıs 1786'da Hasan vefat etmiş yerine çocuğu olmadığı için Seyyid Şeyh Hüseyin atanmıştır.¹²⁰

Hızırılık ve Ahi Baba Zaviyesi

Homa'da Karahızır adlı mevkinin yakınlarındadır. Cemâzîye'l-âhir 1136 /Şubat-Mart 1724' tarihli kayıta zaviyenin harab olduğu belirtilmiş ve zaviyedârlığına Hüseyin bin Yusuf atanmıştır.¹²¹

Mestan Baba Zaviyesi

Homa kasabası sınırı dahilindedir.¹²² Zaviyedârları yevmî bir akçe almaktadırlar. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-âhir 1117/Temmuz-Ağustos 1705 tarihlidir. Bu tarihte zaviyedârı olan Ramazan görevine yeniden atanmıştır.¹²³ Safer 1216/Haziran-Temmuz 1801'de zaviyedârlar Ahmed ve İbrahim feragat etmişler yerine Hacı Bektaş Asitanesinde şeyh olan Abdülatif'in arzıyla Seyyid Şerif Mehmed görevlendirilmiştir.¹²⁴ Bu atama kaydı zaviyenin Bektaşî Tarikine bağlılığını göstermektedir.

Sakallı Karyesi Zaviyesi

Sakallı karyesinde olan zaviye, Şeyh Ali zaviyesi olarak da anılmaktadır.¹²⁵ Zaviyedârları yevmî bir akçe almaktadırlar. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-âhir 1113/Eylül-Ekim 1701 tarihlidir. Bu tarihte zaviyedârı Halil'in vefatı üzere yerine Seyyid Ömer atanmıştır.¹²⁶

¹¹⁷ VGMA,HD, 1090,Vr.21.

¹¹⁸ VGMA,HD, 1103, Vr.95.

¹¹⁹ VGMA,HD, 1084, Vr.20.

¹²⁰ VGMA,HD, 1095, Vr.46.

¹²¹ VGMA,HD, 1119, Vr.29.

¹²² VGMA,HD, 1158, Vr.93.

¹²³ VGMA,HD,1121, Vr.98.

¹²⁴ VGMA,HD, 539, Vr.97.

¹²⁵ VGMA,HD,1121, Vr.98.

¹²⁶ VGMA,HD,1121, Vr.98.

Seydi Halil Zaviyesi

Geyiklerde Seydi karyesinde bulunan zaviye, Şeyh Seydi zaviyesi¹²⁷ olarak da adlandırılmıştır. Evlâda meşrû bir zaviyedir. Zaviyedârları yevmî bir akçe almaktadırlar. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Rebiü'l-evvel 1138/Kasım-Aralık 1725 tarihidir. Zaviyedârı Seyyid Ali evlâdından Mehmed azlolunmuş yerine Hüseyin atanmıştır.

Şeyh Arab Sultan Zaviyesi

Geyikler'de bulunan bu zaviyenin zaviyedârlığı evlâda meşrû idi ve zaviyedârlar yevmî bir akçe ücret almaktaydılar. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Rebiülevvel 1103/Kasım-Aralık 1691 tarihli ve zaviyedârı Mehmed tekrar görevine atanmıştır.¹²⁸ Muharrem 1174/Ağustos-Eylül 1760'da zaviyenin tevliyeti ile ilgili bir karmaşa ortaya çıkmıştır. Zaviyenin tevliyetini, evlâd-ı vâkıfıdan Seyyid Şeyh Mehmed tasarruf eder iken, bazı kimseler tevliyeti almak istemişler ancak Şeyh Mehmed zaviyedârlık ve tevliyet görevine atanmıştır.¹²⁹ Receb 1175/Ocak-Şubat 1762'de zaviyedâr ve mütevellîlikle ilgili bir karmaşa daha yaşanmıştır. Bu konuyla ilgili birinci kayıta, Seyyid Osman vefat ettiğinde büyük oğlu Seyyid Hasan başka bir diyarda bulunduğundan küçük kardeşi Seyyid Mehmed zaviyedârlığı tamamen kendi üzerine berât ettirmişti. Hacı Bektaş asitanesi şeyhi Şeyh Bektaş, zaviyedârlık ve mütevellîliğin Seyyid Mehmed üzerinden alınıp Seyyid Hasan'a verilmesi hususunda İstanbul'a arz göndermiş ve Cemâzîye'l-âhir 1175/Aralık-Ocak 1761'de bu konuyla ilgili bir ferman çıkmıştı.¹³⁰ İkinci kayıt ise Seyyid Mehmed'in itirazı üzerine çıkarılan fermanın suretidir. Buna göre Şeyh Osman'ın vefatından sonra 1142/1729-1730 tarihinde oğlu Seyyid Mehmed zaviyedârlık ve tevliyet görevini üstlenmiş ve otuz beş sene azline gerektirecek bir harekette bulunmamıştır. Daha sonra Seyyid Osman'ın kardeşi Seyyid Hasan ortaya çıkarak hak iddia etmiş ve Hacı Bektaş Şeyhi'nin arzıyla görev ona tevcih edilmişti. Bu fermanda ise Seyyid Hasan'ın Seyyid Osman'ın oğlu değil kardeşi olduğu bu sebeple azlolunması gerektiği bildirilmiştir ve Anadolu Kadiaskeri İbrahim Efendi dahi bu hususta ilâm vermiştir. Üçüncü kayıta ise Seyyid Hasan'a bir diğer kişi Seyyid Mehmed ilave olunmuştur. Bu kayda göre Seyyid Osman'ın büyük oğullarından olan Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan dururken Seyyid Mehmed zaviyeyi tamamen kendi üzerine berât ettirmiştir. Bu sebeple mutasarrıf Mehmed'in azline ve Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed'in

¹²⁷ VGMA,HD, 1084, Vr.20.

¹²⁸ VGMA,HD, 1134, Vr.32.

¹²⁹ VGMA,HD,1090, Vr.21.

¹³⁰ VGMA,HD, 1099, Vr. 79.

iştiraken tasarruf etmelerine karar verilmiştir. Muharrem 1179/Haziran-Temmuz 1765 tarihli dördüncü kayıta ise Seyyid Mehmed, otuz beş seneden beri zaviyeyi tasarruf ettiğini, amcaları Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed'in ortaya çıkarak Şeyh Bektaş'tan arz aldıklarını ancak "*zaviye-i mezkûre Bektaşîyana mahsus olan zevâyâdan değil iken*" onlara tevcih edilmiş olduğunu ve kendisinin gadre uğradığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Anadolu Kadiaskerliği'nin ilâmlarıyla zaviyenin tasarrufu ikiye bölünmüş yarı hissesi otuz beş yıldır tasarruf eden Seyyid Mehmed'e diğer yarı hissesi ise Seyyid Hasan'a verilmiş ve tarafların arasında sulh sağlanmıştır.¹³¹ Son yapılan atama kaydı Hacı Bektaş şeyhinin arzı üzerine yapılan atamanın haklılığını göstermiştir. Bu sebeple zaviyenin Bektaşî zaviyesi olduğu söylenebilir.

Şeyh Durak Baba Zaviyesi

Geyikler, Dikici karyesi Norgaz mevkiinde bulunan bu zaviyenin diğer ismi Akbaba Sultan zaviyesidir. Zaviyedârlığı evlâda meşrût idi. Zaviyeyle ilk kayıt, Zî'lkâde 1116/Şubat-Mart 1705 tarihlidir. Bu tarihte zaviyedâr Ramazan feragat etmiş yerine Mehmed atanmıştır.¹³² Zî'lkâde 1171/Temmuz-Ağustos 1758'de zaviyedârı olan vâkıfın evlâdından Yahya bin Abdüşşükür vefat etmiş yerine oğlu Seyyid Hasan, Hacı Bektaşî Veli asitanesi şeyhi arzıyla tevcih olunmuş ve diğer zaviyedâr Seyyid Mehmedin berâtı yenilenmiştir. Zaviyeye, Hacı Bektaş şeyhinin arzı ile atama yapılması Bektaşî zaviyesi olduğunu göstermektedir.

Şeyh Hoca Abdulazîm Zaviyesi

Sütlaş karyesinde olan zaviyenin zaviyedârlığı evlâda meşrûttur. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Şaban 1118/Kasım-Aralık 1706 tarihli olup zaviyedârı Mustafa'nın vefatı üzerine yerine Ali atanmıştır.¹³³

Şeyh Ahi İbn Doğmuş Zaviyesi

Koyunhisar¹³⁴ köyünde olan zaviye, Şeyh Doğmuş, Şeyh Ahi bin Doğmuş adlarıyla da anılmaktadır. Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Safer 1112/Temmuz-Ağustos 1700 tarihlidir. Bu tarihte zaviyeye mutasarrıf Receb vefat etmiş yerine Halil atanmıştır.

¹³¹ VGMA,HD, 1099, Vr. 79.

¹³² VGMA,HD,1134, Vr.32.

¹³³ VGMA,HD,1121, Vr.98.

¹³⁴ 1530 tarihli 438 numaralı tahrir defterinde zaviyenin bulunduğu köyün adı sadece Hisar olarak belirtilmiş zaviyenin adı da Aydoğmuş olarak okunmuştur. Bakınız 438Numaralı *Muhasabe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I*, s.33.

Şeyh Murad Tekkesi

Geyiklerdeki bu tekke ile ilgili tek kayıt, Rebiü'l-evvel 1103/Kasım-Aralık 1691 tarihlidir. Yevmî bir akçe ile tekyenişini olan Hasan vefat etmiş yerine oğlu Ramazan atanmıştır.¹³⁵

Şeyh Üvekler Zaviyesi

Sütlemiş karyesindedir.¹³⁶ Zaviyeyle ilgili ilk kayıt Şaban 1170/Nisan-Mayıs 1757 tarihlidir. Bu tarihte, Abdülkadir Halife yevmî beş akçe ile mütevellîge, Seyyid Mustafa Halife ise yevmî üç akçe ile câbi olarak atanmıştır.

Üvek Baba Zaviyesi

Karahasan karyesinde¹³⁷ olan bu zaviye, Şeyh Üvek zaviyesi¹³⁸, Göylüce ve Şeyh Üvek Zaviyesi olarak da adlandırılmaktadır. Zaviyedârları yevmî bir akçe almaktadırlar. Zaviyenin mütevellîği ve zaviyedârlığı evlâda meşrûttur. Zaviyede Üvek Baba medfundur.¹³⁹ Zaviyeyle ilgili ilk kayıt, Ramazan 1113/Ocak-Şubat 1702 tarihlidir. Bu tarihte zaviyedâr Abdünnebi'nin vefatı üzerine oğlu Bayram yevmî bir akçe ile atanmıştır.¹⁴⁰

IV. Homa Kazasında Gündelik Yaşamın Geçtiği Mekânlar

Osmanlı kentleri şehir ve kırsal kesimden oluşmakta idi. Homa kazası da bu örgütlenmeye göre başlıca iki merkezden müteşekkildi. Kazanın merkezi Homa, Geyikler ise nahiyesiydi ve bu iki merkezin etrafında ise kırsal alan bulunmakta idi. İslam şehir anlayışına göre şehri diğer iskan yerlerinden ayıran faktörlerin başında mahallelere bölünmüş olması gelmekte ve mahalle, Osmanlı şehrinin de temel birimini oluşturmakta idi. Aynı mahallede yaşayan mahalle sakinleri, aynı mekânı paylaşan, birlikte yaşamının beraberinde getirdiği şartları üstlenen sosyal bir grup oluşturmaktaydılar. Mahallenin toplumsal merkezi ise cami ya da mescid idi. Ergenç, Osmanlı şehrinde mahalleyi “...aynı mescidde ibadet eden ‘cemaat’ın aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimi” olarak

¹³⁵ VGMA,HD, 1134, Vr.32.

¹³⁶ Karye adı Sütülmüş olarak da okunabilir.

¹³⁷ Bu karye iki kayıta Karadosun olarak yazılmıştır. Bakınız VGMA,HD,1143, Vr.232; VGMA,HD, 1119, Vr.29. Karye Üvek karyesi olarak da adlandırılmıştır.

¹³⁸ VGMA,HD, 1090, Vr.21.

¹³⁹ VGMA,HD,1094, Vr.114.

¹⁴⁰ VGMA,HD,1121, Vr.98.

tanımlamıştır.¹⁴¹ Mahallelerde yer alan cami ve mescitler ibadet merkezi olmasının yanı sıra hem bireylerin birbirleriyle hem de yönetimle olan ilişkilerini sağlayan mekânlardı. Bu mekânları sosyal kontrol mekanizmasının merkezleri olarak değerlendirmek abartı olmayacaktır. Çünkü bireyler ibadetlerini yerine getirmelerinin yanı sıra bu mekânlarda birbirleriyle görüşüyor ve birbirlerinden haberdar oluyorlardı. Ayrıca, yönetim ve halk ilişkilerinin kurulmasında da önemli fonksiyona sahiptiler. Yönetimin emir ve istekleri bu mekânlarda halka duyuruluyordu. İmam, hatîb gibi görevliler de mahallede cümlenin muhtârı ve mahallenin temsilcisi idi.¹⁴²

Küpeli, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki Homa'nın mahallelerini tespit etmiştir. Buna göre XVI. yüzyılda Homa'nın mahalleleri Alayurtlu, Çağlak, Değirmenbaşı, Köse, Orta ve Pınarbaşı idi. XVII. yüzyılda ise bu mahallelere yeni mahallerin eklendiği ve bazı isim değişikliklerinin olduğu belirtilmiştir. Buna göre XVII. yüzyılda Homa'nın mahalleleri Ahiler, Alayurt, Çağlak, Kara Hacı, Köseler, Orta ve Pınarbaşı'dır.¹⁴³ Hurûfât defterleri verilerine göre XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Homa şehrinde on mahalle bulunmaktaydı. Bu mahalleler Alayurtlu, Çağlağan, Dere, Hocazâde, Orta, Köseler, Pınarbaşı, Tekye, Üçler ve Yörükbaşı'dır.¹⁴⁴

Homa şehrinde yer alan sosyal ve dini yapıları mahalle bazında değerlendirdiğimizde Orta mahallede bir kümelenmenin varlığı dikkati çekmektedir. Bu mahallede Sultan Alaeddin Camii, Elhac İbrahim Efendi Camii, Orta Mahalle Mescidi, Şeyh Ramazan Mescidi ve Elhac Osman Efendi Medresesi yer almaktaydı. Selçuklular döneminde yaptırılan Alaeddin Camii, Cami-i Kebir olarak da adlandırılması sebebiyle Homa'nın en büyük camisi olmalıdır. XIX. yüzyılda Elhac İbrahim Efendi, Orta mahallede bulunan Elhac Osman Efendi tarafından yaptırılan medresenin içerisinde yer alan mescidi cemaatinin büyük olması sebebiyle camiye dönüştürmüştür. Mahalle nüfusunun artışı sebebiyle Alaeddin Cami yeterli gelmemiş olmalıdır. Mahallede bulunan yapı çeşitliliği ve Camii-i Kebir'in burada bulunması Orta Mahalle'nin Homa'nın merkezi konumda bir mekânı

¹⁴¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s.69,73.

¹⁴² Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008, s.164-165.

¹⁴³ Küpeli, s.18.

¹⁴⁴ Hurûfât kayıtlarında kimi zaman yazım hatalarının varlığı tespit edilmiştir. Özellikle yer adlarının yazımında yazım birliği sağlanamamıştır. Örneğin Çağlağan mahallesi bazı kayıtlarda Çağlak, bazı kayıtlarda ise Çağlağan olarak kaydedilmiştir. Bu durum ise araştırmaları güçleştirmektedir. Ayrıca, bu mahallelerden Üçler ve Yörükbaşı mahalleleri hurûfât defterlerinde sadece birer kayıttı zikredilmiştir. Bu sebeple bu iki mahallenin tespiti diğer arşiv kayıtlarıyla desteklenmelidir.

olabileceğini düşündürmüştür. Mahallenin adı da bu düşüncemizi desteklemektedir. Homa çarşısı da bu mahalle çevresinde olmalıdır. Belgelerimizde Homa çarşısından Emine Hatun'un çarşı içinde inşa ettiği camiden söz edilirken bahsedilmiştir. Emine Hatun Çağlağan mahallesinde olan mescidini yeniden çarşı içinde cami olarak inşa ettirmiştir.¹⁴⁵ Her kesimden insanın birbiriyle karşılaşabildiği çarşılar Osmanlı toplumunda gündelik hayatın en canlı mekânlarıydı ve burada türlü türlü sanat icra eden esnaf grupları yer alırdı. Kayıtlarımızda Homa esnafıyla ilgili sadece debbâğlardan söz edildiğini ve esnaf kollarının yöneticileri konumunda bulunan şeyh ve yiğitbaşların atamalarının yapıldığını tespit ediyoruz. Rebi'ü'lâhir 1180/Eylül-Ekim 1766'da debbâğlar esnafının yiğitbaşısı Seyyid Abdullah ve debbâğlar esnafı şeyhi Sarı İmamzâde Ahmed'e ellerinde beratları bulunmaması nedeniyle berat çıkarılmıştır.¹⁴⁶

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Homa'nın mahallelerdeki mescitler de cemaatlerinin kalabalık olduğu gerekçesiyle camiye dönüştürülmüşlerdir. Bunlar Köşeler mahallesindeki Elhac İbrahim Şarabi Mescidi, Çağlağan mahallesindeki Hatice Hatun Mescidi, Dere mahallesindeki İskender Hoça Mescidi'dir. Ayrıca Hocazâde mahallesine de duyulan ihtiyaç üzerine bir cami inşa edilmiştir. Bu kayıtlar, mahalle nüfuslarının arttığını, vakıf kurumlarının ihtiyaca cevap veremediğini de göstermektedir.

Geyikler'in merkezinde Baba Beğ Camisi, Muallimhânesi ve Abdi Beğ Camisi bulunmakta idi. Bunların dışında herhangi bir mescidin varlığı bilinmemektedir. Ayrıca, Geyiklere bağlı herhangi bir mahalle de tespit edilmemiştir. Bu sebeple Geyikler'in her ne kadar klasik döneme nazaran büyümüşse de hala, küçük bir yerleşim alanı olduğunu söyleyebiliriz.

XVI. yüzyıl kayıtlarında Homa'da ve Geyiklerde birer pazar bulunduğu Küpeli¹⁴⁷ ve Faroqi tarafından tespit edilmiştir. Kâtip Çelebi de Anadolu'da incelediği birimlerde pazar kurulup kurulmadığına dikkat etmiş ve Geyiklerde pazar kurulduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸ Kayıtlarımızdan Homa'da pazaryeri olarak adlandırılan bir mahallin bulunduğunu ve pazaryeri mevkisinin "*kasaba-i mezbûre hâricinde*" ya da "*kasabanın taşrasında*"

¹⁴⁵ VGMA,HD, 542, Vr.79.

¹⁴⁶ VGMA,HD, 1099, Vr.80

¹⁴⁷ Küpeli, s.89. Suraiya Faroqi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", Çev. Melek Eğilmez, *Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar 1978 Özel Sayısı*, s.81.

¹⁴⁸ M.Akif Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Yay.İzmir 1999, s.6.

olarak tanımlandığını tespit ediyoruz. Ayrıca bu mahalde gelirleri Sultan Alaeddin camiine giden bir han ile Elhac Mehmed tarafından yaptırılan bir cami de bulunmakta idi.¹⁴⁹ Osmanlı kanunlarına göre sipahi tarafından toplanılan aynî olarak alınan mahsuller, reâyâ tarafından pazara getirilir ve en fazla bir günlük yolda olan “*akreb bâzâr*” da nakde çevrilirdi. Ayrıca pazarda Cuma kılınabilecek bir mescidin bulunması da gerekmekteydi.¹⁵⁰ Hafta pazarları adı verilen bu pazarlar genellikle Cuma günleri kuruluyordu. Müslümanlar, hem Cuma namazlarını kılıyor hem de pazar ihtiyaçlarını karşıyorlardı. Homa kasabasındaki bu pazaryerinin Homa kasabasından çok uzak olmaması, burada caminin bulunması, pazaryerinin konumunun ve pazarın niteliğinin Osmanlı kanunlarınca belirlenmiş statüye de uygun olduğunu göstermektedir. Geyiklerde bulunan pazarla ilgili ise herhangi bir veriye ulaşamamıştır.

Homa’da “Güreşyeri” olarak adlandırılan bir mahalde ise sonradan camiye dönüştürülen bir musallâ bulunmaktaydı. Bu mekân, Homa halkının bir araya gelip çeşitli kararların alındığı, toplantıların yapıldığı, hacca gidenlerin uğurlandığı, şenliklerin düzenlendiği bir mekân olmalıdır. Mevkinin ismi de bu düşüncemizi desteklemekte olup burası güreşlerin yapıldığı bir mekân olarak da kullanılmış olmalıdır.

Homa ve çevresinin fethine müteakip burada zaviye açan gazi-dervişler bölgenin Türkleşmesi sürecinde önemli rol oynamışlardı. Eyüce Sultan, Hacım Baba ve Mestan Baba zaviyeleri Homa merkezinde bulunmakta idi. Diğer zaviyeler ise karyelere dağılmıştı. Geyikler’de ise zaviyelerin biri Seydi karyesinde diğer dördü ise Geyikler çevresinde idi. Bu zaviyeler, gelen geçen yolculara hizmet vermelerinin yanı sıra dini eğitim ve tasavvufi öğretileri halka ulaştırmakta idiler.

Geyiklerdeki muallimhâne ve Homa’da tespit edilen iki medrese temel düzeyinde eğitim veren kurumlar olmalıdır. Eğitim görmek isteyenler burada eğitimlerini tamamladıktan sonra daha üst düzeyde bulunan medreselere gidebilmek için kaza dışına çıkarak daha büyük merkezlere gitmek zorunda idiler.

¹⁴⁹ VGMA,HD, 539, Vr.97.

¹⁵⁰ Faroqhi, s.47.

V. SONUÇ

Bu çalışmaya esas teşkil eden hurûfât kayıtlarının, vakıf görevlilerinin atamalarının kaydedildiği defterler olması sebebiyle vakıflar ve gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi bu kaynaklardan elde edilememekte, ancak vakıf kurumları, bu kurumlarda istihdam edilen vakıf görevlileri ve istihdam biçimleri tespit edilebilmektedir. Ancak kimi zaman kayıtlarda belirtilen bazı bilgiler kazaların tarihine ilişkin önemli ipuçları da sunabilmektedir. Bu sebeple, araştırmamızda Hurûfât Defterleri'nin bizlere sunmuş olduğu veriler doğrultusunda Homa kazası tasvir edilmeye çalışılmış ve Homa kazasının bazı bilinmeyenleri bilinir halé getirilmiştir. Homa kazası, XVIII. yüzyılın ortasında bir idari değişim geçirmiş ve Geyikler kazası tekrar Homa'nın bir nahiyesi olmuştur. XIX. yüzyılda Homa kazası *salise* rütbesini haiz orta büyüklükte bir kaza kadılığı idi ve on mahalleden oluşmaktaydı. Kaza'nın vakıf kurumları arasında on üç cami, yirmi bir mescit, iki medrese, bir mektep, bir han ve on sekiz zaviye bulunmakta idi ve Homa'nın merkezi Orta Mahalle idi. Homa kazasındaki gündelik hayat da bu kurumlar çevresinde şekillenmişti.

KAYNAKÇA

I. Vakıf Kayıtları Arşivi, Hurûfât Defterleri

539,542, 543, 548, 565, 567, 568, 1082, 1083, 1084, 1090, 1091, 1093, 1094, 1095, 1096, 1099, 1100, 1101, 1103, 1104, 1105, 1119, 1121, 1128, 1134, 1139, 1140, 1142, 1143, 1158.

II. Diğer Arşiv Kayıtları

- 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid ve Ankara Livaları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1993.
- Abdurrahman Nesib Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı*, Y 280, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- *İcmâl-i Kuzât-ı Anadolu Defteri*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y 280.

III. Araştırma Eserler

- ALKAN, Mustafa, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", XV. *Türk Tarih Kongresi'nde Tebliğ* (Ankara Büyük Anadolu Oteli: 11- 15 Eylül 2006), Ankara 2006.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2000.
- _____, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII.Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1990.
- BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008
- ERDEM, İlhan "XII. Ve XIII. Yüzyıllarda Çivril ve Yöresi", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler*, Çivril 2001.

- ERDOĞRU, M.Akif, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 1999
- ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay.,Ankara 1995.
- _____,“Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984.
- FAROQHÎ Suraiya, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, Çev. Melek Eğilmez, *Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar 1978 Özel Sayısı*.
- GÖKÇE, Turan, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları ve Kadıları”, *3 Mayıs 1944 50.Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- _____“Anadolu Vilâyetine Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.IX, İzmir 1994.
- _____“XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Bazı Tespitler”, *Uluslar Arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I*, Ocak 2007.
- _____”XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdârî Taksimatında Görülen Kaza Sayısındaki Artışa Dair Bazı Tespitler”, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan*, Derleyen Prof. Dr. M.Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat yay.
- GÖKMEN, Ertan “Osmanlı Devleti’nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması: Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.42, S.4, Ankara 2006.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi yay.,İstanbul 2003.
- KARAZEYBEK, Mustafa, “Afyonkarahisar’da Zaviyeler”, *Afyon Kütüğü I*, Afyon Kocatepe Üniversitesi yay., 2005.
- KÜPELİ, Özer, *Tahrir Defterlerine Göre XV. ve XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK, Ankara 1999.
- _____, Ahmet Yaşar "Zaviye", *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara 1978.
- OCAK, A.Yaşar-Faroqhi Suraiya, "Zaviye", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1986.
- ÖZCAN,Tahsin "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği yay., İstanbul 2008.
- TİRYAKİ, Yavuz, "Namazgâh-Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006
- UNAN, Fahri "Mevleviyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.
- VARLIK, M. Çetin "Anadolu Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- _____, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Atatürk Üniversitesi. Yay., Sevinç Matbaası, Ankara 1974.
- _____, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdârî Teşkilatında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1986.
- _____, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum 1985.